

5

Rosalie van Dam
en Jasper Eshuis
**Over closed communities en terug-
trekkende burgers**

Rosalie van Dam Centrum Landschap, Alterra, Wageningen Universiteit en Researchcentrum

Jasper Eshuis Communicatiemanagement, Wageningen Universiteit en Researchcentrum

Literatuur Bauman, Z. (1997). *Postmodernity and its discontents*. Polity Press, Cambridge | Berting, J. (2004). *Fundamentalisme en democratie: de open samenleving en haar hedendaagse tegenstrevers*. Pearson Longman, S.L. | Castells, M. (1997). *The Power of Identity. The information Age: Economy, Society and Culture*, volume II. Blackwell, Cambridge | Dam, R. van, J. Eshuis, N. Aarts, R. During (2005). *Closed communities: een verkennend onderzoek naar geslotenheid van gemeenschappen in Nederland*. Wageningen Universiteit, Wageningen | Delanty, G. (2003). *Community*. Routledge, London | Duvyendak, J.W. en M. Hurenkamp (2004). Kiezen voor de kudde. In: J.W. Duvyendak en M. Hurenkamp (eds.), *Kiezen voor de kudde: lichte gemeenschappen en de nieuwe meerderheid* (pp. 213-222). Van Gennep, Amsterdam | Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Polity Press, Cambridge | Gutman, A. (2003). *Identity in democracy*, Princeton: Princeton University Press | Maffesoli, M. (1996). *The time of the tribes: the decline of individualism in mass society*. Sage, London | www.andereoverheid.nl

Noten 1. Weerstandsidentiteit is een identiteit die wordt geproduceerd door groeperingen die zich achtergesteld of uitgesloten voelen door overheersers en die mensen steun biedt op basis van andere (soms tegengestelde) principes dan de principes aangehangen door de dominante instituties in een samenleving (Castells, 2004: pp. 8-10) | 2. Projectidentiteit wordt gecreëerd door min of meer visionaire bewegingen die zich niet beperken tot het verbeteren van de omstandigheden voor de eigen groep, maar een verandering nastreven voor de maatschappij als geheel (ibid.)

Burgers en de overheid | ‘De kloof tussen burger en politiek’ is een metafoor die sinds de jaren '90 van de vorige eeuw veel gebezigd wordt. Naast het benadrukken van een sterke scheiding tussen burger en politiek, wordt deze metafoor ook gebruikt om de aandacht te vestigen op de grote afstand tussen burger en overheid.

De overheid doet verschillende pogingen om de kloof tussen burger en politiek te overbruggen, bijvoorbeeld in het programma ‘Andere Overheid’ dat het kabinet Balkenende II heeft opgezet. Het huidige kabinet probeert vanuit een liberaal gedachtegoed de overheid te laten terugtreden en meer verantwoordelijkheid bij burgers neer te leggen. De achterliggende gedachte is dat burgers actief worden wanneer ze meer verantwoordelijkheid en ruimte krijgen. Daarbij ziet het kabinet, dat tevens wordt gekenmerkt door een opleving van communitaristische ideeën, burgers als lid van een gemeenschap een belangrijke rol vervullen bij het oplossen van maatschappelijke problemen.

Het dichten van de kloof tussen burger en politiek faalt echter in veel gevallen. Dit essay gaat over één van de redenen van dit falen, namelijk terugtrekkende burgers. Wij leggen de nadruk niet op passieve burgers (daarover is al meer geschreven) maar op burgers die wel degelijk actief zijn, maar vooral binnen de gemeenschap waarin ze zich hebben teruggetrokken. Dit zijn burgers die zich eerder oriënteren op de eigen gemeenschap dan op bredere publieke kwesties.

Gemeenschapsvorming en closed communities | Vele sociologen merken het ontstaan en de ontwikkeling van verschillende soorten gemeenschappen op. Zo spreken Maffesoli (1996) en Bauman (1997) over neo-tribes, onderscheiden Duyvendak en Hurenkamp (2004) communities lite en wijst Gutman (2003) op de opkomst van identity-groups, groepen waarbij het draait om ‘wie mensen zijn’ in plaats van om ‘wat mensen willen’ zoals bij belangengroeperingen.

Opvallend binnen de hedendaagse sociologische theorie over gemeen-

schappen is de nadruk die gelegd wordt op de flexibiliteit, fluiditeit en openheid van gemeenschappen. Zo hebben Maffesoli's (1996: 15) neo-tribes een onstabiel en open karakter en haalt Delanty (2003:131) in relatie tot huidige gemeenschappen de termen fluide en poreus aan. En volgens Duyvendak en Hurenkamp (2004: 220) worden lichte gemeenschappen gekenmerkt door zwakke interne banden, dynamiek en flexibiliteit, vrijwillige betrokkenheid, het op elk moment kunnen verlaten van de groep, openheid en nieuwsgierigheid naar de buitenwereld en een minimum aan regels.

Alhoewel wij het bestaan van flexibele, open en fluïde gemeenschappen onderkennen, constateren wij dat in veel sociologische theorieën gemeenschappen eenzijdig belicht worden. De heersende kijk op gemeenschappen gaat voorbij aan de ontwikkeling en het bestaan van gesloten gemeenschappen. Met het begrip closed communities verwijzen we naar groepen mensen die iets gezamenlijks hebben en in hoge mate gesloten zijn voor de buitenwereld, bijvoorbeeld voor ideeën en personen van buiten de groep. Closed communities genereren veelal normen en waarden binnen de gemeenschap zelf, volgens een eigen logica; ze zijn vaak in hoge mate zelf-referentieel. Verder worden ze vaak gekenmerkt door groupthink, wat ondermeer betekent dat afwijkende meningen binnen de groep niet worden getolereerd en men de eigen groep en het eigen gedachtengoed superieur acht (zie van Dam et al, 2005). Voorbeelden van closed communities zijn gated communities, Hells Angels, ecocentristen, Roma en religieuze communes.

Burgers en gemeenschappen temidden van globalisering en individualisering | Twee majeure maatschappelijke ontwikkelingen hangen samen met het terugtreden van burgers in closed communities: globalisering en individualisering.

Globalisering betreft het vervagen van grenzen van tijd en ruimte en het toenemen van verbindingen tussen burgers en staten over de hele wereld.

Mede door technologische ontwikkelingen kunnen mensen makkelijker over meer en andere informatie beschikken dan voorheen en wordt het mogelijk om deel uit te maken van mondiale sociale verbanden. Onder invloed van globaliseringsprocessen kunnen bestaande gemeenschappen fragmenteren en uiteenvallen. Dit brengt onzekerheid met zich mee en leidt ertoe dat mensen, onder invloed van een blijvende behoefte aan identiteit, nieuwe gemeenschappen vormen of bestaande gemeenschappen op nieuwe manieren reproduceren. Globaliseringsprocessen vormen dus een belangrijke voedingsbodem voor de verdere ontwikkeling van bestaande en nieuwe gemeenschappen. Het tijdperk van globalisering wordt ook wel als het tijdperk van de vorming van gemeenschappen geduid. Zoals Delanty (2003:163-164) stelt: 'The age of globalization is also the age of community. The search for community is a reaction against the globalization in the first instance: that is, a reaction against the break up of stable social institutions and the continuity of the life world.'

Vooraf gemeenschappen die globaliseringsprocessen ervaren als een bedreiging, lijken relatief gesloten. Deze gemeenschappen reageren op de fragmentering, verandering en bijgaande onzekerheid door 'grenzen op te werpen' tegen globalisering. De leden hebben de neiging zich terug te trekken in eigen kring als reactie op waargenomen bedreigingen. Het werk van Castells ondersteunt deze gedachte. Castells (2004) onderscheidt vormen van identiteit die corresponderen met verschillende typen sociale groeperingen. Vooraf gemeenschappen met een 'weerstandside-
titeit'¹, maar ook gemeenschappen met een 'projectidentiteit'² kunnen sterk gesloten raken. Dat proces is door Castells (2004: 9) beschreven als 'the exclusion of the excluders by the excluded'. De gemeenschappen die door dominante krachten in globaliseringsprocessen worden uitgesloten, distantieëren zich tegelijkertijd van de dominante ideeën en groepen. Het dierenbevrijdingsfront, ecocentristen, maar ook moslimfundamentalisten zijn voorbeelden van closed communities met een weerstands- of project-identiteit. Zij bieden weerstand aan de gevestigde orde of streven een ver-

andering van de samenleving als geheel na.

In westerse landen is sprake van een individualiseringstendens. Individualisering hangt samen met een afnemende invloed van traditionele instituties en de teruglopende populariteit van traditionele opvattingen. Dat leidt ertoe dat mensen hun identiteit steeds minder kunnen ontleen aan traditionele instituties, met alle onzekerheden van dien. Naarmate de wens om te behoren tot een hechte groep, en de behoefte aan een duidelijke identiteit sterker zijn, des te meer zullen mensen ertoe neigen zich aan te sluiten bij meer gesloten gemeenschappen. Deze bieden immers vaak hechte banden en een duidelijke, vastomlijnde identiteit. Zo zijn bijvoorbeeld gevoelens van onzekerheid een belangrijke reden voor mensen om zich aan te sluiten bij fundamentalistische, zeer gesloten groepen (Bauman, 1997).

Ook lijken closed communities een bepaalde exclusieve identiteit te bieden, wat paradoxaal genoeg kan appelleren aan mensen in een geïndividualiseerde maatschappij omdat ze qua symbolen, ideeën en mensen duidelijk afwijken van de massa waar het individu zich van wil onderscheiden. Samenvattend stellen wij vast dat een door globaliserings- en individualiseringsprocessen veranderende wereld vol is van onzekerheden en onduidelijke identiteiten. Mensen worden hierdoor bewogen zich terug te trekken in gesloten gemeenschappen waar men de complexiteit, onveiligheid en onzekerheid buiten kan sluiten, en men zich bovendien een duidelijke identiteit kan aanmeten. De gesloten gemeenschap funktioneert dan als een veilige haven in een onstuimige, complexe en vooral onzekere omgeving.

Voorbeelden van closed communities en terugtrekkende burgers | Het terugtrekken van burgers uit zich ondermeer in de toenemende populariteit van zogenoemde gated communities, in Nederland ook wel hekkewijkjes genaamd. Ondanks dat getwist kan worden hoeveel echte gated communities er in Nederland bestaan, is wel duidelijk dat er steeds meer

woonwijken worden gebouwd die voor een exclusief gezelschap bedoeld zijn en verminderd toegankelijk zijn voor burgers die er niet wonen. De bewoners van gated communities creëren een scheiding tussen hun wijk en de omgeving, en maken hun wijk tot een niet-langer-publieke ruimte. Zij organiseren dat hun eigen woonomgeving veilig, schoon en mooi is, en nemen wat dat betreft het heft in eigen handen. Door het creëren van ‘eigen’ collectieve ruimte trekken zij zich in zekere zin terug uit de publieke ruimte en sluiten zij zich ook af voor problemen en onveiligheid in de publieke ruimte. Zo zijn de bewoners van gated communities wat betreft beheer en behoud van de wijk veelal minder afhankelijk van publieke voorzieningen. Zij zijn daarmee ook minder afhankelijk van politieke besluitvorming, en hoeven de kloof tussen burger en politiek dan ook niet te overbruggen.

Enigszins vergelijkbaar is het voorbeeld van burgers die zich terugtrekken op (permanent bewoonde) campings en bungalowparken. Bewoners van deze plekken zoeken gelijkgestemden, en lijken de interactie met andere types te vermijden. Zij trekken zich terug uit publieke sfeer, waardoor de confrontatie met andersdenkenden over publieke aangelegenheden, zoals de inrichting van de samenleving, uitblijft.

Conclusie | Diverse groepen burgers trekken zich terug binnen hun eigen gemeenschap. Het is daarom van belang om niet alleen in te gaan op het fenomeen van de terugtrekkende overheid, maar ook de terugtrekkende burger te leren begrijpen. In dit essay hebben wij gewezen op een specifieke manier waarop sommige burgers zich terugtrekken, namelijk in closed communities. Dat doen ze veelal in een zoektocht naar identiteit, de wens ergens bij te horen of in een streven naar veiligheid en zekerheid. Door zich terug te trekken en af te sluiten in een gemeenschap, kunnen mensen onzekere ontmoetingen met ‘de Ander’, die inherent zijn aan de publieke ruimte, mijden.

Daarmee legt het verschijnsel van closed communities een problemati-

sche kant van het communitarisme bloot. Communitaristen staan voor het oplossen van maatschappelijke problemen door middel van gemeenschapsvorming. Zij gaan er daarbij echter vanuit dat mensen niet alleen binnen hun eigen gemeenschap problemen willen aanpakken, maar ook vanuit hun gemeenschap problemen willen aanpakken die het niveau van de eigen gemeenschap overstijgen. Het communitarisme veronderstelt een inclusieve gemeenschap in plaats van exclusieve gemeenschappen zoals closed communities dat zijn.

Leden van closed communities dienen niet gezien te worden als passieve burgers, maar eerder als burgers die verantwoordelijkheid willen nemen voor hun eigen gemeenschap en niet voor een bredere kring van mensen. Het fenomeen van closed communities duidt erop dat wanneer de overheid zich terugtrekt uit (complexe) publieke zaken, de reactie van burgers kan zijn dat zij zich ook terugtrekken door sterk gesloten gemeenschappen te creëren die het vermogen hebben publieke zaken buiten te sluiten.